

Laumast út um bakdyrnar Höfundur og sköpulag konunnar í *A hora da estrela* eftir Clarice Lispector¹

„Ég sver að þessi bók er sett saman án orða. Hún er þögul ljósmynd. Þessi bók er þögnin sjálf. Þessi bók er spurning.“² Hér mælir sögumaður skáldsögunnar *A hora da estrela* (1977), sem kalla má *Stund stjörnnunnar* á íslensku, eftir brasilíska rithöfundinn Clarice Lispector. Kannski mætti ætla að allar bækur séu spurningar, en þeim er alla jafna einnig mætt með ákveðinni kröfu um að þær feli í sér svör og jafnvel að höfundur sögunnar hafi þau á reiðum höndum, þótt hann kunni að halda þeim þétt að sér. Oft er það vissulega lesandinn sem leitar uppi svörin, ljáir þau verkinu eða skapar merkinguna sjálfur. Stundum er honum sýnd en ekki gefin veiðin. Í tileinkun höfundarins (í raun og veru Clarice Lispector – eins og tekið er fram innan sviga) segir: „Þetta er ókláruð bók því hana skortir svar. Svar sem einhver í heiminum gæti gefið mér. Þér?“³

- 1 Dag nokkurn fyrir ekki margt löngu fékk ég óvæntan tölvupóst frá Ástráði Eysteinssyni, prófessor í almennri bókmenntafræði við Háskóla Íslands, alla leið frá útlöndum og innihélt hann ljósmynd af fyrstu síðu *Stundar stjörnnunnar*, en ég hafði hvorki komist í kynni við Clarice Lispector né þessa stórmerkilegu skáldsögu. Kann ég Ástráði bestu þakkir fyrir að hafa opnað fyrir mér þær dyr og ekki síður fyrir yfirlestur, umræður og ráðgjöf við ritun þessarar greinar. Einnig ber að þakka nafnlausum ritrýnum á vegum tímaritsins *Milli mála* fyrir góðan og gagnlegan lestur.
- 2 Lispector, *Hour of the Star*, 8. Hér eftir verður vísað til þessarar útgáfu bókarinnar með bladsíðutali innan sviga. Ég hef íslenskað tilvitnanir úr millimálinu, ensku, og þó með frummálið til hliðsjónar. *A hora da estrela* var upphaflega gefin út árið 1977, skömmu áður en höfundurinn lést, og hefur sagan í tvígang verið þýdd á ensku, fyrst árið 1922 af Giovanni Pontiero og síðar árið 2011 af Benjamin Moser. Sá síðarnefndi ritaði nýlega ævisögu Lispector, *Why This World. A Biography of Clarice Lispector*, og hefur komið að fjölda þýðinga á verkum hennar sem þýðandi og ritstjóri. Hér verður fyrst og fremst stuðst við þýðingu hans á verkinu.
- 3 Lispector, *Hour of the Star*, xvi. Einhverjum kann að þykja þessi þérna í lokin einkennileg, en á frummálinu hljóðar þetta svo: „Esta história acontece em estado de emergência e de calamidade pública. Trata-se de livro inacabado porque lhe falta resposta. Resposta esta que alguém no mundo ma dê. Vós?“ Vissulega hefði ég getað haldið mig hér nær ensku þýðingu Mosers (og

Í *Stund stjörnunnar* virðist frásögnin sögumanninum jafn ókunnugleg og lesandanum. „Eitt veit ég fyrir víst, þessi frásögn mun takast á við viðkvæmt mál: sköpun heillar persónu sem er jafn lifandi og ég sjálfur“ (11). Fyrir utan þá glettni sem lýsir stöðu sögumannsins sjálfs sem persónu í skáldverki birtist í þessum orðum einnig ákveðin mynd af foreldrahlutverkinu, sem er ein hlið á verkinu öllu og tvinnast saman við höfundarhlutverkið, skáldskap og sköpun; að skapa einstakling sem er *spurning* í eðli sínu, óskrifað blað og viðkvæmt viðfangsefni, eins konar spámennska. Hold af holdi móður og föður en samt eitt-hvað annað. Er ekki gjarnan talað um ritferlið sem meðgöngutíma skáldverka? Þá er höfundurinn óléttur af sköpunarverki sínu þar til það kemur í heiminn, ekki fullmótað heldur kvik og lifandi spurning sem lesandinn fær í fangið og ljær líf utan móðurkviðs. „Hugsaðu vel um hana því það eina sem ég get gert er að sýna þér hana svo að þú þekkir hana á götu úti, þar sem hún stígur létt til jarðar því hún er svo titrandi grön“ (11).

Í þessari grein mun ég takast á við síðustu skáldsöguna sem Lispector birti á meðan hún lifði, *A hora da estrela*, eða *Stund stjörnunnar*.⁴ Verk sem kalla mætti sjálflýsandi skáldsögu, sjálfsögu eða „sögusögn“⁵ sem tekst beinlínis á við eigin tilurð. Þetta er saga af sögu, því að eitt helsta sköpunarverk Lispector er sögumaðurinn Rodrigo S.M. sem gerist höfundur og skapar persónuna Macabéu og um leið sjálfan sig. Því mætti jafnvel tala um eins konar sköpunar-sögu. Hér verður rýnt í „karlhöfundinn“ innan sögunnar og sköpun

---

raunar þýðingu Pontieros líka) sem nota orðið „you“, sem fangar vissulega eintölu og fleirtölu lesanda/lesenda en glatar að einhverju leyti þessu formlega ávarpi sem beinist svo gjarnan til almættisins, skaparans. Raunar lýkur tileinkun höfundarins á kristna lokaorðinu sjálfu, „Amen fyrir okkur öllum“, og mætti halda að þar sé talað til okkar allra, höfundar, lesenda, sögumanns, persóna, jafnvel heimsins í heild sinni.

4 Raunar vakna efasemdir um hvort skáldsögu skyldi kalla eða nóvellu eða jafnvel langa smásögu. Ef horft er til lengdarmarka, eins og gjarnan er gert við aðgreiningu á þessum bókmenntagreinum, þá er heldur erfitt að smella skáldsögustimplinum á *Stund stjörnunnar*, sem er ekki nema rúmar sjötíu síðar að lengd, og því kannski eðlilegast að tala um nóvellu. En þrátt fyrir „smæðina“, frekar afmarkaðan söguheim, leikræna framsetningu og tiltölulega fáar persónur má segja að þetta verk þenjst út á mjög marga vegu og ögri hefðbundnum hugmyndum um hið knappa form. Órúgleikar við að skilgreina þessa skáldsögu sem slíka vekja upp forvitnilegar vangaveltur um hversu erfitt er í raun að henda reiður á frásögn og allri formgerð þessa verks. Þessi skilgreiningarvandi er satt að segja verðugt umfjöllunarefni í sjálfu sér, en sú umræða rúmast ekki hér og bíður betri tíma.

5 Vert er að benda á mjög fróðlega umræðu um hugtakaflóruna í kringum sjálfsmeðvitadaðan skáldskap eða *metafiction* í nýlegri bók Jóns Karls Helgasonar, *Sögusagnir. Þrjú tímanótaverk og einu betur*, sér í lagi bls. 31–60.

söguhetjunnar, kvenpersónu; ferli sem um margt einkennist af sambandi ástar og eyðileggingar, sem flækist enn frekar þegar lesandinn er dreginn inn í það samband ásamt raunhöfundinum, Clarice Lispector.⁶

Í inngangi að enskri þýðingu Benjamins Moser lýsir írski rithöfundurinn Colm Tóibín sögunni meðal annars sem „ákaflega sjálfsmeðvitaðri frásögn sem tekst á við örðugleika og undarlega nautn þess að segja sögu“⁷ og líkir lestri hennar við að fá að skyggjast bak við tjöldin í leikhúsi. Að sjá leikarana sveipa sig gervum sínum, að verða vitni að sviðsetningunni og tilbúningnum, sjá sviðsmennina að verki sem og áhorfendurna hinum megin við sviðið, komast svo að því að það var sýningin öll, skrifuð af „höfundi sem fylgist enn taugaóstyrkur með, einhversstaðar nærri eða órafjarri, sem kann að vera til eða ekki“.⁸ Benjamin Moser segir aftur á móti að sögumaður *Stundar stjörnunnar* sé vissulega karlmaðurinn Rodrigo S.M., en á bak við hann sé Clarice Lispector enn sýnilegri en vanalega.⁹ Moser virðist raunar lítinn greinarmun gera á raunhöfundi, sögumanni og persónu – og dregur sérstaklega fram hvernig persónan Macabéa og sögumaður verksins, Rodrigo S.M., séu á vissan hátt tvær hliðar á sjálfri Clarice Lispector. Hið sama gerir fyrri þýðandi skáldsögunnar, Giovanni Pontiero, en hann lítur hálfpartinn fram hjá sögumanninum sem Lispector skapar og staðsetur samt sem áður á milli sín og lesanda: „[. . .] þó satt sé að Lispector vilji fá okkur til að trúá á

6 Annað meginmarkmið þessarar greinar er að kynna Clarice Lispector og þetta skáldverk fyrir íslenskum lesendum, en ýmsir kunna að hafa einhver kynni af höfundinum nú þegar. Fremur lítið hefur verið þýtt á íslensku eftir Lispector og í öllum tilvikum er um að ræða smásögur: Árið 1976 birtist „Kjúklingurinn“ í 12. tölublaði *Vikunnar*, og er þýðanda ekki getið. Í desember árið 1981 birtist þýðing Guðbergs Bergssonar, „Hin dulda ánægja“, í *Tímariti Máls og menningar*. Árið eftir, eða 1982, birtist svo önnur þýðing eftir ónafngreindan þýðanda, „Gönguferðin langa“, í 29. tbl. *Lesbókar Morgunblaðsins*. Rúmum áratug síðar birtist loks önnur saga í fyrsta tölublaði tímaritsins *Jón á Bægisá* árið 1994, „Fjölskyldutengslin“ í þýðingu Guðbergs Bergssonar. Síðan hefur ekkert borið á Clarice Lispector í íslenski þýðingu fyrr en með þrekvirkinu sem unnið var með ritröðinni *Smásögur heimsins*, en í bindinu sem tileinkað er Rómönsku-Ameríku birtist sagan „Ást“ í þýðingu Sigrúnar Ástríðar Eiríksdóttur. Það hefur löngum mátt greina umtalsverðan áhuga á „suðrænum“ bókmenntum á Íslandi, hvort sem um ræðir bókmenntir Rómönsku-Ameríku, Spánar eða Portúgals, og því er missir af því litla rými sem Clarice Lispector hefur verið gefið í íslenskum bókmenntaheimi, miðað við mikilvægi höfundarverks sem er satt að segja áriðandi að flytja inn og miðla til lesanda á íslensku.

7 Tóibín, „A Passion for the Void“, inngangur að *Hour of the Star*, viii.

8 Sama heimild, x.

9 Moser, *Why This World*, 374.

karlkyns sögumann, lætur hún ekki af aðild sinni,¹⁰ segir Piontero og nefnir einmitt „tilfinningalegt hlutleysi“ sem ávinning þessarar frásagnaradferðar. Engu að síður virðist Pontiero hreinlega ekki virða Rodrigo S.M. viðlits í umfjöllun sinni, en hann taldi jafnframt að þetta frásagnarbragð væri vankantur á skáldsögunni og að hans álitni misheppnað. Cynthia A. Sloan virðist á sama máli, í það minnsta að því leyti sem þessi aðferð Lispector er tilraun í kynjamörkun (e. *gender marking*); telur hún að sú tilraun hefði verið áhrifameiri og áhuga-verðari „ef Lispector hefði bælt eigin rödd og breytt sjálfskoðandi, lýriskum og afar sjálfsmeðvituðum ritunarstíl sínum í meira mæli“.¹¹ Sloan bendir jafnframt á tilhneigingu gagnrýnenda til þess að hundsá sögumanninn sem Lispector miðlar frásögninni í gegnum en greinir sögumanninn einmitt sem grundvallareiningu í því sem hún kallar „kynjaleik“ (e. *gender game*) skáldsögunnar: „[Lispector] stígur til hliðar sem ráðandi rödd textans og skapar karlkyns undirsáta (e. *subject*) sem segir frá, Rodrigo S.M., sem holdgerir rödd og strúktúr feðraveldisins og, til viðbótar, limhverf tungumál og ritunarhefðir.“¹²

Í lýsingu Tóibíns á skáldsögu Lispector, sem vísað er til hér að framan, eru sviðsettar ákveðnar kringumstæður sem vert er að glöggva sig á áður en lengra er haldið. Á sviði skáldsögunnar hittum við sem sagt Rodrigo S.M., rithöfund og sögumann verksins, sem jafnframt skrifar sögu Macabéu, fátækrar stúlku frá norðausturhluta Brasilíu, sem lifir á pylsum og starfar sem vélritunarstúlka í Ríó de Janeiro. Hún er nærri því ósýnileg og gæti virst ein af þúsundum umkomulausra stúlkna á götum stórborgarinnar, sem eiga ekkert annað en líkama sína að selja fyrir staðgóða máltíð. „En persónan sem ég ætla að tala um hefur vart líkama til að selja, enginn kærir sig um hana, hún er hrein mey og meinlaus, enginn myndi sakna hennar“ (5–6). Þannig lýsir sögumaður eigin sköpunarverki, stúlku sem hann sér dag einn bregða fyrir úti á götu og verður gagntekinn af, endurskapar og verður loks yfir sig ástfanginn af. En hann snýr lýsingunni einnig upp á sjálfan sig: „Ennfremur – nú átta ég mig á því – myndi enginn sakna mín. Og meira að segja það sem ég er

10 Pontiero, „Testament of Experience. Some Reflections on Clarice Lispector’s Last Narrative „A Hora Da Estrela““, 15.

11 Sloan, „The Social and Textual Implications of the Creation of a Male Narrating Subject in Clarice Lispector’s „A hora da estrela““, 98.

12 Sama heimild, 91.

að skrifa gæti einhver annar skrifað. Karlhöfundur, það er að segja, því kona kynni að gera þetta allt ósköp væmið og velgjulegt“ (6). Með þessari vísun til þess sem kvenhöfundur *kynni að gera* í þessum aðstæðum er vakin athygli á því að það sé í raun kvenhöfundur á bak við frásögnina, að það sé hún sem skrifar þessi orð. Þar með verða orðin „væmið“ og „velgjulegt“ umsvifalaust grunsamleg og hugsanlega allt sjónarhorn Rodrigos S.M. – sem verður engu að síður förunautur lesandans bókina á enda. En kynferði hefur hér verið virkjað sem merkingarþáttur í skáldsögunni og allri sögumiðluninni. Franski rithöfundurinn Hélène Cixous segir: „Hamskipti eiga sér stað á undan ritun textans. Clarice mun skrifa sem karlmaður. Allar konur hafa gert það, en hjá henni er það af frjálsum vilja, bæði í leik og alvöru.“¹³ Og lesendur eru ekki einungis minntir á að raunhöfundur verksins sé kona, heldur leiða þeir sennilega hugann að því hvernig afstaða hennar birtist í verkinu. Lesandinn skimar þá sem sagt eftir hinum innbyggða höfundi sem á sér misskýrar birtingarmyndir, enda hefur hann aldrei orðið og alls óvíst er að sögumaðurinn né nokkur persóna sé málpípa hans. Í þessu tilviki má gera ráð fyrir að núningur myndist milli söguhöfundar og sögumanns sem gerist höfundur. Í samanburðargreiningu sinni á *Stund stjörnunnar* og annarri sögu Lispector, *Um sopro de vida*, greinir Maria José Somerlate Barbosa þessa beitingu á rödd karlkyns sögumanns eða höfundar sem paródíu frásagnarvalds: „Með írónískri meðhöndlun höfundarmennsku skopstælar Clarice Lispector sögumennina [...] og grefur undan kerfinu sem hefur alltaf skipað karlkyns rithöfundum og sýn þeirra á heiminn framar öðrum innan bókmenntahefðarinnar.“¹⁴ Barbosa bendir enn fremur á hvernig Lispector grefur undan höfundarrödd og valdi Rodrigos S.M. í tileinkun verksins þar sem hún lýsir yfir

13 Cixous, *Reading with Clarice Lispector*, 148. Þess má geta að Cixous átti dágóðan þátt í útbreiðslu verka Clarice Lispector út fyrir Brasilíu og portúgalska tungumálið, sér í lagi til frönsku- og enskumælandi menningarheima, með langtíma sambandi sínu við verk hennar, sem hófst á níunda áratug 20. aldar og fól í sér einkar skapandi og dýnamískan lestur, túlkun og samræðu. Anna Klobucka segir að Cixous hafi dregið fram og varpað ljósi á verk Lispector sem afbragðs dæmis um écriture féminine eða kvenleg skrif, en hugtakið sprettur einmitt úr frægri ritgerð Cixous, „Le Rire de la Méduse“ eða „Hlátur Medúsu“, sem birtist árið 1975 og hafði umtalsverð áhrif. Það er vert að benda á að Lispector skrifaði að mestu leyti um konur, frá sjónarhóli kvenna, og því er athyglisvert að velta fyrir sér *Stund stjörnunnar* og hamskiptum hennar í karlkynssögumann sem écriture féminine. Um skrif Cixous um Lispector, sjá áhugaverða umfjöllun Önnu Klobucka, „Hélène Cixous and the Hour of Clarice Lispector“.

14 Barbosa, „„A hora da estrela“ and „Um sopro de vida“: Parodies of Narrative Power“, 116.

eignarhaldi sínu á þessum texta og afhjúpar sjálfa sig sem hinn sanna höfund innan sviga. „Með því að afhjúpa mótsagnir textans kollvarpar Lispector og grefur undan fullyrðingum Rodrigues.“¹⁵ Marta Peixoto segir enn fremur: „Höfundurinn er kona sem tekur á sig karlkyns grímu og sögumaðurinn grímu kvenkyns höfundar.“¹⁶

Hér er um að ræða skáldsögu sem fjallar með beinum hætti um skáldskap og varpar töfrandi ljósi á ást og sköpun, líf og dauða, veruleika og sköpunarverk. En í grundvallaratriðum er um að ræða verk sem skrifað er af kvenhöfundi og fjallar um karlhöfund sem skapar kvenpersónu um leið og sjálfan sig og úr verður forvitnilegt ástarsamband sem hrífur lesandann með sér.

Andartak sköpunar

Skáldsagan hefst á sköpun heimsins:

Allur heimurinn hófst á orðinu já. Ein sameind sagði já við aðra og þá kviknaði líf. En á undan forsögunni var forsaga forsögunnar og svo það sem aldrei var og þar leyndist jáið. Þannig var það ávallt. Ég veit ekki hvers vegna, en ég veit þó að alheimurinn hófst aldrei. (3)

Allt sem þurfti til var að ein sameind játaðist annarri. Hér er meðal annars lýst sköpun í jarðsögulegum skilningi en líka hinni hversdagslegu sköpun einstaklings, þar sem tveir einstaklingar renna saman og nýtt líf springur út. Reyndar er hér öll möguleg sköpun til umræðu, því um leið og lýst er sköpun alheimsins er um að ræða upphaf skáldsögunnar sem lesandinn hefur fyrir augum. Heimur skáldsögunnar fæðist með þessu jái, frá einni tákmynd til annarrar, frá einu orði til annars, svo að úr verða setningar, málsgreinar verða að efnisgrein og að lokum stendur uppi merkingarbær, heildstæður og þó brotakenndur nýr heimur.¹⁷

„Skáldskapur er skapaður úr tungumálinu, þeim miðli sem skilar

15 Sama heimild, 117.

16 Peixoto, *Passionate Fictions*, 92.

17 Áhugavert er að *Nærri villta hjartanu* hefst einnig á heimssköpun sem beintengd er við skáldskap, þar sem heimurinn fær á sig mynd úr hljóðum, úr glamrinu þegar faðir lítillar stúlku slær á ritvél sína, og af hverjum slætti er eins og fæðist fleiri og fleiri hljóð og heimurinn kviknar. Raunar fæst Lispector tíðum við slíka heimssköpun í skáldsögum sínum, þar sem heimur skáldsögunnar virðist taka á sig mynd með hverju orði, hljóði, brotum, hálfpartinn eins og maður vakni í hálf-dimmu herbergi og skynji hvern hlut í kringum sig þegar maður deplar augunum og nuddar stírnar burt.

mannverum til menningar og lögbundins samfélags. Jafnframt grefur þó skáldskapur sífellt undan áreiðanleika þessa miðils; dregur táknerfi hans í efa, bregður á leik með það,¹⁸ segir Ástráður Eysteinnsson og beinir sjónum að tungumálinu sem efniviði og miðli skáldskapar sem og veruleika í afar forvitnilegu, dýnamísku og stundum írónísku sambandi. „Já, en ekki gleyma því að til þess að skrifa verð ég að nota orðið sem meginefnivið. Og þess vegna verður þessi saga búin til úr orðum sem safnast saman í málsgreinar og síðan stafar af þeim dulín merking sem býr handan við orð og setningar“ (6). Hér rímar skáldskapurinn við sköpun alheimsins, við samslátt sameinda, sameiningu orða þar til merkingin brýst fram, sem þó liggur handan við miðilinn, tungumálið. Höfundurinn lítur heiminn augum, skyggnist handan við ásýnd hlutanna og dregur fram í texta sinn eitthvað dulið.

Sköpunin er Rodrigo ekki auðveld, hann hefur gengið með þessa sögu í maganum í dágóðan tíma, hún hrjáir hann eins og þrálátur tannverkur; sögunni fylgir stöðugur trommuþytur sem hljóðnar þó um leið og hann skrifar. „Nei, það er ekki auðvelt að skrifa. Það er jafn erfitt og að brjóta steina. En það gneistar af og flísarnar fljúga eins og leiftrandi stál (10),“ segir sögumaður sem veltir í sífellu fyrir sér hvers vegna hann skrifi, hvað hann ætli að skrifa og hvernig. „Og það er þegar ég hugleiddi að skrifa um raunveruleikann, þar sem raunveruleikinn var svo fjarri mér. Hvað sem „raunveruleiki“ þýðir“ (9). Á vissan hátt skrifar hann sögu Macabéu til að yfirstíga eigin takmörk og nálgast óræðan veruleika sinn með skrifunum.

„Áður en þessi ritari skaut upp kollinum í lífi mínu, var ég maður og meira að segja nokkuð sáttur, þrátt fyrir lítilfjörlega velgengni mína í bókmenntum“ (9). Þessi vélritandi persóna ryðst svo að segja inn í tilveru hans og umturnar henni. Líkt og ástfanginn maður er hann frá sér numinn af vesælli stúlku sem hann sá eitt sinn bregða fyrir á götu úti. „Ég fann ekki upp á þessari stúlku. Hún þvingaði tilveru sinni upp á mig (21),“ segir hann og gerir tilraun til að firra sig ábyrgð á sköpunarverki sínu en viðrar um leið hugmyndir um skáldskap sem framsetningu á veruleikanum sem hvílir öðrum þræði á því að sjá í gegnum ásýnd hlutanna: „Stúlkan er sannleikur sem ég kærði mig ekki um að vita. Ég veit ekki hvern ég á að ásaka en ein-

18 Ástráður Eysteinnsson, „Hefur maður ást á skáldskap? Vangaveltur um konuna í textanum“, 454.

hver hlýtur að hafa gert þetta“ (31). Macabéa virðist hafa orðið honum eins konar vitrun, eða jafnvel valdið rofi á veruleika hans, hugljómun sem snýr heimi höfundarins á hvolf.¹⁹ „Eins og ég mun nú útskýra verður þessi saga afleiðing stigvaxandi sýnar [...] Það er sýn þess sem er yfirvofandi. Hvað er það? Kannski kemst ég að því síðar. Rétt eins og ég skrifa á sama tíma og ég er lesinn“ (4).

Sögumaðurinn Rodrigo S.M. er ekki áreiðanlegur og þess vegna tekur lesandi því með fyrirvara þegar hann segist enga stjórn hafa á sköpunarverki sínu; að textinn, frásögnin, tungumálið, persónan hafi hrifsað af honum taumana. „Ég ber enga ábyrgð á því sem ég skrifa núna (63);“ segir hann þegar dregur nærri endalokum skáldsögunnar, en andartökum síðar, þegar Macabéa liggur dauðvona á götunni, skýtur hann því að innan sviga að hann „gæti enn spólað til baka og byrjað aftur þar sem Macabéa stóð á gangstéttinni“ en bætir þó við að hann hafi þegar gengið of langt og geti „ekki snúið við úr því sem komið er“ (70). Sögumaður gerir sig að lesanda sögunnar sem hann sjálfur skrifar, að viðtakanda og skapara í senn. Þetta birtist meðal annars í því hvernig hann vefur skáldskap sinn úr veruleikanum og svo þvert á móti hvernig skáldskapurinn mótar veruleika hans. Þessi frásögn hefur í för með sér umbreytingu hans og loks dauða. Persónurnar sem hann skapar hafa allar því sem næst líkamleg áhrif á hann, hann verður óþreyjufullur, ergilegur og finnur til ógleði og sektarkenndar. Hann örmagnast, einangrar sig frá umheiminum og samsamar sig persónu sinni eins og hægt er. Hann sér stúlku á götu úti og setur sig í hennar spor, ímyndar sér veruleika hennar og endurskapar, hann les umheiminn og þýðir í frásögn sem fær á sig slíkan skriðþunga að ómögulegt er fyrir sögumann/höfund að hemla, jafnvel þótt hún feli í sér hans eigin dauðdaga sem og persónunnar sem hann skrifar um. „Hún var loksins laus við sjálfa sig og okkur. Ekki óttast, dauðinn er andartak, líður hjá sisvona, ég veit það vegna þess að ég dó rétt í þessu með stúlkunni. Ég vona að þú fyrirgefir mér þennan dauða. Því ég gat ekki að því gert“ (76).

Það er að minnsta kosti hluti af sjónhverfingum sögumannsins,

19 Cynthia A. Sloan bendir á þetta sem eitt viðbragða sögumannsins við veruleika Macabéu og óhjákvæmilegum árekstri við málefni fátæktar, sem tilraun til að fjarlægja sig frá sögupersónu sinni, að gera lesandanum ljóst að hann hafi ekki leitað þetta viðfangsefni uppi heldur hafi það (hún) þröngvað sér upp á hann. Sjá „The Social and Textual Implications of the Creation of a Male Narrating Subject in Clarice Lispector’s „A hora da estrela”, 94–95.

Rodrigos S.M., hvort sem hann missir raunverulega stjórnina, lætur sem hann geri það, eða trúir því jafnvel sjálfur að óskapnaðurinn sleppi frá honum.

Þess vegna veit ég ekki hvort sagan mín verði – verði hvað? Ég veit ekki neitt, ég hef ekki enn fengið mig til að skrifa hana. Mun eitthvað gerast? Já ýmislegt. En hvað? Það veit ég ekki heldur. Ég er ekki að reyna að byggja upp í þér einhverjar kvalafullar og ósedjandi væntingar: ég veit í alvörunni ekki hvað bíður mín, ég er með ansi kvika persónu í höndunum sem hrekkur mér sífellt úr greipum og væntir þess að ég bjargi sér. (13)

Þvert á það sem sögumaður segir hér hefur hann þegar ljóstrað því upp innan sviga að hann viti nákvæmlega hvað muni verða og vísar í einn af undirtitlum sögunnar, sem reynist vera hinstu orð Macabéu, eða „Hvað framtíðina varðar“.²⁰ Sagan er skrifuð í rauntíma en hefur þó einnig átt sér stað. Sögumaður lýsir henni sem frásögn eða greinargerð undanfarandi atburða en jafnframt sem afleiðingu stigvaxandi sýnar þess sem er yfirvofandi. Á vissan hátt er þetta meðganga sem lýkur í senn með getnaði, fæðingu og dauða, frásögn sem bítur ekki bara í skottið á sér og lýkur á eigin upphafi eins og *Finnegans Wake* eftir James Joyce, heldur innbyrðir sjálfa sig í heilu lagi.

Hér má greina viss einkenni *sjálfgetnu* skáldsögunnar, afbrigði sjálfsagna sem sameinar þroskasöguna og listamannssöguna en hefur „það sérkenni að lýsa einnig sinni eigin forsögu“.²¹ Í hefðbundnum skilningi væri erfitt að lýsa *Stund stjórnunnar* beinlínis sem *Bildungsroman*, þroskasögu eða listamannssögu,²² jafnvel þótt hún feli í sér viss einkenni þeirra bókmenntagreina. Rodrigo stígur fram

20 *Stund stjórnunnar* ber ekki aðeins einn titil heldur þrettán sem þjóna sem leiðarstikur og sóttir eru í frásögnina sjálfa og mynda saman eins konar formála eða dyr að verkinu. Þess má geta að þessir þrettán titlar eru eflaust ekki svo margir fyrir hendingu, heldur hefur talan þrettán mögulega haft mystíska eða táknræna merkingu fyrir höfundinn, en undirskrift hennar gengur þvert yfir titlana líkt og hún rjúfi þar á milli söguheims og raunheims á einhvern undarlegan ekki síður en skemmtilegan og athyglisverðan hátt. Sjá Moser, *Why This World*, 375. Einnig er vert að benda á áhugaverða greiningu Hélène Cixous á titlunum þrettán í *Reading with Clarice Lispector*, 145–148.

21 Jón Karl Helgason, *Sögusagnir*, 114.

22 Þroskasaga (þý. *Bildungsroman*) er skilgreind sem frásögn af þroskaferli einstaklingsins eða sögu-hetjunnar í frásögn sem teygir sig jafnan frá æsku til mótaðrar sjálfsmyndar, listamannsaga er afbrigði þroskasögu sem tekur sérstaklega mið af mótun listamanns, eða höfundar. Sjá nánar t.d. Moretti, *The Way of the World: The Bildungsroman in European Culture*. Einnig má finna þrýðilega skilgreiningu í *Hugtök og beiti í bókmenntafræði*, ritstj. Jakob Benediktsson.

á sviðið svo að segja fullmótaður. Í frásögninni felst umbreyting hans í *annan* um leið og hann skapar persónu sem er jafn lifandi og hann sjálfur. „Atburðarás þessarar sögu mun ljúka með umskiptum mínum í einhvern annan og að lokum verð ég að hlut“ (12).

Þessi frásögn er sköpun sem á sér stað í rauntíma; skáldskapur í hreinni líðandi sem ýmist virðist alfarið á valdi höfundarins, Rodrigos, og bundin vitundarstreymi hans eða brýst um innra með honum og verður hreinlega að fá útrás. Sköpunarverkið brennur raunar svo á honum að hann þarf stöku sinnum á málhvöld að halda, stundarkorni til að ná andanum. Stundum er eins og hann gangi hreinlega í gegnum hriðir, en við lestur þessarar sögu vakna einmitt gjarnan upp hugmyndir um sköpun í formi getnaðar, meðgöngu og fæðingar.

Ást við fyrstu sýn

Stund stjörnunnar sprettur af ást við fyrstu sýn. Ástin er drifkraftur sögunnar sem Rodrigo S.M. skrifar. Hann segist eitt sinn hafa séð stúlku tilsýndar og fundið sig knúinn til að skrifa hana, skapa hana og móta í frásögn. Höfundurinn er þungaður af veruleika stórborgarinnar sem blasir við en er þó handan einhverrar hulu; hann sér fátæktina, eymdina, glötunina í augum þeirra þúsunda stúlkna sem flykkjast til stórborgarinnar og veslast þar upp, umkomulausar og vanræktar. Hann skapar persónu sína úr svipmynd sem hreif hann eitt sinn á götunni. „Já, ég er ástfanginn af Macabéu, minni kæru Möcu, ástfanginn af ljótleika hennar og algeru nafnleysi, því hún tilheyrir engum. Ástfanginn af veikburða lungum hennar“ (59). Nafnleysi Macabéu skiptir sköpum; hún er líkt og bókin þögul ljósmynd, spurning. Um leið og veikburða lungu hennar fela í sér þögn vísar nafnleysið í auðan striga. Það er höfundar að gefa henni nafn, líkt og föður að gefa afkvæmi sínu nafn.²³ Nafnleysi Macabéu fær á sig aðra vídd þar sem faðir hennar og móðir hafa hreinlega horfið í algleymi, hún hefur gleymt nöfnum þeirra, þau eru atóm sem tilheyra forsögu forsögunnar.

23 Faðirinn er að sjálfsgöðu ekki alráður í nafngiftinni, en í þessu tilviki er einkum átt við eftirnafnið, ættarnafnið, eða eins og tíðkast hér á landi, föðurnafnið. Mér kemur til hugar saga úr lífi bandaríska rithöfundarins Jack Kerouac sem kynntist dóttur sinni seint og um síðar og vildi ekki viðurkenna faðernið, en þó kom loks að því að hann sagði við hana, þegar hún ætlaði til Mexíkó að skrifa bók: Notaðu nafnið mitt. Þar með gekkst hann við henni, á einhvern undarlegan hátt, og skrifaði undir auðu síðuna.

Hún á sér í raun ósköp daufa sjálfsmynd, mjög takmarkaða sjálfsvitund:

„Hún hafði aldrei hugsað: „Ég er ég“. Mig grunar að hún hafi ekki trúað að hún hefði rétt til þess, hún var hending. Fóstur vafið í dagblað sem fleygt var í sorptunnuna. Eru þúsundir hennar líkar? Já, og einnig þær eru ekkert annað en hendingar“ (28). Orðið *hending*²⁴ vekur upp hugmyndir Heideggers um *Geworfenheit*: lesanda er kastað inn í (sögu)heiminn, hvort sem er í skáldskap eða veruleika. Í áhugaverðri grein sinni „„Hagið yður að hætti förumanna“ – um tvíhyggjuna í ferðabókum Thors Vilhjálmssonar“ heldur Guðmundur S. Brynjólfsson því fram að hugtak Heideggers sé upphaflega gnóstískt og vitnar í Hans Jonas: „Í skrifum gnóstíkera er þessi hugsun gegnumgangandi: lífinu hefur verið varpað inn í heiminn, ljósinu í myrkrið, sálinni í líkamann.“²⁵ Samkvæmt gnóstískri tvíhyggju er heimurinn illur staður sem okkur er fleygt inn í, líkami okkar efnisheimur í sjálfu sér sem sálinni er skotrað í. „Mennskan er barátta í óvinveittum heimi. Orðið – eða tungumálið, textinn í tilfelli rithöfundar – er baráttutækið sem maðurinn hefur og það vopn er honum lagt í hendur af guði.“²⁶

Hendingin nær sjálfsagt sömuleiðis yfir þá tilviljun og óreiðu sem líf mannsins er undirorpið, og í þeirri heimsmynd mætti jafnvel greina eins konar örlagahyggju sem felst í valdaleysi sjálfsverunnar gagnvart kaosinu. En höfundur er sá sem tekur sér penna í hönd og sleppur undan „hendingunni“, eða berst gegn heiminum, því það að skrifa er verknaður sem felur í sér nærri því guðlegt vald, vald yfir tungumálinu, sameindunum sem heimurinn sprettur af. „Það er þá sem ég kemst í snertingu við mín innri öfl, ég finn Drottin þinn í sjálfum mér“ (28), segir Rodrigo en viðurkennir síðan að hann viti ekki hvers vegna hann skrifi og honum líði stundum eins og hann

24 Á frummáli hljóða línurnar sem vitnað er í þannig: „Nunca pensara em “eu sou eu”. Acho que julgava não ter direito, ela era um acaso. Um feto jogado na lata de lixo embrulhado em um jornal. Há milhares como ela? Sim, e que são apenas um acaso.“ Í þýðingu hefur orðið *hending* orðið fyrir valinu hér fyrir orðið *acaso* í frumtexta og *fluke* í enskri þýðingu. Kannski hefði orðið *tilviljun* hentað betur, en *bending* rímaði hreinlega svo vel við að fleygja einhverju í sorptunnuna, og sömuleiðis að vera kastað inn í heiminn, sbr. umræðuna sem fylgir á eftir, að hjá því varð vart komist að halda í *bendinguna*.

25 Guðmundur S. Brynjólfsson, „„Hagið yður að hætti förumanna“ – um tvíhyggjuna í ferðabókum Thors Vilhjálmssonar“, 107.

26 Sama heimild, 107.

sé einhver annar, svo ókunnugur sjálfum sér að hann óttist að hitta sig fyrir.

Kannski er það eftir allt saman einhver ókunnug hönd sem heldur um pennann, eða eitthvert afl eða eind sem vinnur í gegnum höfundinn. Kannski er það eitthvað á borð við guð, söguhöfund eða jafnvel raunhöfund, og Rodrigo er því í þeim skilningi alls ekki undanþeginn hendingunni eða örlögunum, frásögninni, lífinu. „Staðreyndin er sú að ég hef örlög í höndum mér en finnst þó eins og ég sé ekki nógu voldugur til að skálda nokkuð upp með frjálsum hætti: ég fylgi hulinni, örlagaþrunginni línu [...] Ég skrifa vegna þess að ég hef ekkert annað að gera í heiminum: Ég var skilinn eftir og það er enginn staður fyrir mig í heimi manna“ (12).

Höfundurinn á í tilvistarkreppu, sinni eigin sjálfsmyndarkrísu sem fylgir sköpunarþörfinni og upphfest þegar hann lítur stúlkuna augum í fyrsta sinn. Fyrirmynd persónunnar sem hann skapar kemur af stað ferli sem setur í uppnám sýn hans á umheiminn og sjálfan sig. Sjálfsmynd hans er að segja má alfarið bundin við starf rithöfundarins – sem þó er kollvarpað á vissan hátt með ritun þessarar sögu og annarlegrar vitundar um að skáldskapurinn sé ekki alveg á hans valdi heldur tilheyri jafnvel „öðrum“ – og hið sama má að vissu leyti segja um Macabéu. Hún starfar sem vélritunarstúlka og það vegur þungt í hennar hugmynd um sjálfa sig: „Vegna þess hve vankunnandi hún var þurfti hún að vélrita hægt staf fyrir staf – það var frænka hennar sem kenndi henni á ritvél. Og stúlkan hafði af því sæmd: hún var loksins orðin vélritunarstúlka“ (7). Þannig speglar höfundurinn sjálfan sig í persónu sinni; hann skrifar að því er virðist á valdi einhvers annars, jafnvel eigin sköpunarverks, og lýsir verki sínu tíðum sem skrásetningu atburða og staðreynda, jafnvel þótt hann dragi aldrei dul á að um skáldskap sé að ræða.²⁷ Sem ritari skrifar Macabéa upp eftir yfirmanni sínum, þó að hún sé í raun ekki fullfær um það og skrifi rangt eftir „fagurri og ávalri rithönd síns ástkæra yfirmanns“ (7), annaðhvort vegna misskilnings, vanþekkingar eða vísvitandi.

27 Vélritunarstúlkan speglar einnig á áhugaverðan hátt hluta af *Eyðilandi* T.S. Eliots, eða frásögnina af Tiresiasi, sem Eliot lýsir sem öldungi „með uppbornuð konubróst“, sem þjónar á vissan hátt sem sjáandi sem dæmdur er til að verða vitni að allskostar ástarlausum atlotum vélritunarstúlku og ungs manns sem „reynir að koma henni til“ og „hún hafnar því ekki, vill samt ekki neitt“, og „inn ryðst hann, rauður og þrúttinn, án fyrirvara“. Tiresias „sá þetta allt, vissi hvað gerast átti –/ og beið eftir gestinum sem vænta mátti“. Sjá T.S. Eliot, *Eyðilandi*, 20–23.

Þetta er einnig til marks um það hvernig Macabéu er neitað um aðgang að tungumálinu, en það birtist einnig í því hvernig höfundur hennar skiptir hér snögglega um stefnu, líkt og svo oft þegar frásögn hans um Macabéu virðist ætla á skrið, og beinir athyglinni aftur að sjálfum sér: „Fyrirgefðu mér en ég ætla að halda áfram að tala um mig sem er ókunnugur mér sjálfum, og um leið og ég skrifa kemur mér á óvart að ég eigi mér örlög“ (7).

Um leið og sögumaður speglar ímynd sína í sögupersónu sinni, mállausum líkama án sjálfsvitundar, beinist augnaráðið að spegilmynd þar sem höfundur, sögumaður, sögupersóna og lesandi renna saman. „Ég sé stúlkuna að norðaustan líta í spegil og – trommuþytur – í speglinum birtist mitt eigið þreytulega og órakada andlit. Svo hæglega má skipta okkur út“ (14). Lesanda er gefin sýn á söguheiminn og sögupersónurnar með augum þessa sögumanns, en hér rennur saman augnaráð allra þriggja (ef ekki fjögurra, að meðtalinni Lispector sjálfri) og það beinist að sjálfu sér og inn á við. Mikilvægt er að hafa í huga miðlun frásagnar hér í þessu atriði og þann kynjaleik sem liggur undir frásögninni: Macabéa horfir í spegil en þjónar í senn sem spegill, eða kannski er skuggsjá hæfilegra orð í þessu tilviki, fyrir bæði sögumann og lesanda. Auk þess þjónar hún sem spegill á samfélagið og tákn fyrir skáldskap í mímetískum skilningi.²⁸ Hér kann hugurinn jafnvel að hvarfla til Virginíu Woolf, en í *Sérberbergi* sínu segir hún: „Konur hafa í allar þessar aldir þjónað eins og speglar sem eru gæddir þeim töfrandi og unaðslegu eiginleikum að stækka mynd karlmansins um helming [...] Því að byrji hún að segja sannleikann skreppur karlmaðurinn í speglinum saman; lífshæfni hans minnkar.“²⁹ Í þessu ljósi má sjá sögumann *Stundar stjörnunnar* skapa þessa persónu sem hyldýpið sem hann horfir ofan í og varpar til baka ásýnd hans sjálfs, og áhugavert er að líta til þess hvernig sögumaðurinn, skapari Macabéu, lætur henni aldrei eftir að segja sannleikann. Macabéa er hrópandi þögn.

Í mjög áhugaverðri grein, „Lispector, the Time of the Veil“, tekst Cory Stockwell í viðum, táknrænum skilningi á við „blæjuna“ í skáldsögu Lispector. Ekki þó blæju í bókstaflegum skilningi heldur

28 Hér er vitaskuld vísað til hinnar hefðbundnu hugmyndar um skáldskap sem eftirlíkingar veruleikans, sem er þó ekki einhlít eftirlíking, heldur þjónar oft sem spegilmynd.

29 Woolf, *Sérberbergi*, 52–53.

eins konar hulu sem skilur á milli lesanda (og að einhverju leyti sögumanns) og persónu Macabéu. Hann segir markmið skáldsögunnar að komast að kjarna Macabéu, að nekt hennar, í skáldsögu sem virðist streitast á móti því: „Því skáldsagan virðist halda því fram, aftur og aftur, að beinn aðgangur að Macabéu sé ómögulegur; hún heldur staðfast fram eins konar ósýnileika, eða kannski raddleysi, sem hæfir Macabéu, jafnvel í sjálfri frásögninni sem gefur sig út fyrir að segja sögu hennar.“³⁰ Þessi ósýnileiki, þessi spegill, þessi þögla ljósmynd er forvitnileg og ákaflega áhrifarík í þeirri sviðsetningu kvenpersónunnar og margslungnum leik að sjónarhorni sem á sér stað í *Stund stjörnunnar*.

Sýningarsalur, svið og áhorf

En sýn veltur á sjónarhorni og sjónarhorn *Stundar stjörnunnar*, eða öllu heldur hinnar innri skáldsögu verksins, er um margt bundið hinu fallíska augnaráði sem kjarnast í því að karlar hafi ávallt „skilgreint konur með augnaráðinu og markað þeim stað með *glápi*. Þannig séu þær speglun af ímyndun þeirra, eftirlíkingar af konum í stað þess að vera þær sjálfar, líkamar án sjálfsvitundar. Með augnaráðinu leggja karlarnir þær undir sig og gera að kynferðislegum viðföngum“.³¹ Samkvæmt Helgu Kress má líta á sviðsetningu kvenna á sjálfum sér sem viðbragð við glápinu og þá sérstaklega vegna þess að það útilokar þær frá tungumálinu. „Vegna þess að þær hafa hvorki aðgang að því, eru með í því né á þær hlustað verða þær að sýna sig.“³² Þrátt fyrir að eiga sér þann draum að verða að skínandi stjörnu, sýnir Macabéa sig raunar ekki heldur er hún fremur sýnd og sett á svið. Hér er við hæfi að leggja áherslu á upphaf sköpunar, eða þá „ást“ við fyrstu sýn sem fjallað hefur verið um, en sú „sem birtist sem aðalsöguhetjan er kona sem er svo smá, svo vesæl, svo mjó að hún kæmi ekki að nokkru einasta gagni ef hana hefði ekki borið fyrir augu höfundar *Stundar stjörnunnar*“, segir Hélène Cixous en bætir síðan við að það sé rangt þar sem hún varð ekki undirlögð. „Kannski var það hún sem fann upp á höfundinum.“³³

30 Stockwell, „Lispector, the Time of the Veil“, 247–248.

31 Helga Kress, „Dæmd til að hrekjast“, 71.

32 Sama heimild, 71.

33 Cixous, 145.

Snemma í frásögninni er líkt og hún sé borin á borð tiltekinna herra-manna, sögumaður ávarpar þar söguþega og setur þá um leið í sviðsljósið ásamt sköpunarverki sínu. Hann spyr fyrir hönd söguþegans hvernig standi á því að hann viti allt það sem verða vill í sögunni, þar sem hann hefur ekki upplifað það sjálfur, og ber fyrir sig lífsreynslu og samkennd. „Ég veit líka ýmislegt því ég er lifandi. Allir sem lifa vita, meira að segja þótt þeir viti ekki að þeir viti. Svo að þið herra-menn vitið meira en þið haldið og látið bara eins og þið vitið ekki neitt“ (4). Með öðrum orðum er konan, og frásögnin, lögð fyrir eins konar dómnefnd sem samanstendur eingöngu af *herra-mönnum*, sem markar henni stað og skilgreinir – ímynd sem er óþægilega kunnugleg úr sögu okkar sem og samtíma – og lesanda er um stund skipað á sama bekk.

Kannski er sá bekkur jafnvel í bíósal, því myrka rými sem ein-kennist alfarið af áhorfi, en kvikmyndin gegnir stóru hlutverki í frásögn Linspector, ekki síst til þess að miðla augnaráðinu, sjónrænni sköpun, áhorfi og lestri. Í formála sem eignaður er raunhöfundinum³⁴ segir til að mynda að þessi saga sé í *Technicolor* – vel þekktri tækni við framleiðslu kvikmynda í lit. Þannig er skáldsagan tengd beint við kvikmyndina,³⁵ en þau tengsl koma einnig fram í afar sjónrænni framsetningu sem einkennist ekki aðeins af augnaráði, heldur ber keim af kvikmyndatöku, klippingu og leggur sérstaka áherslu á sýn og áhorf – á *glápið*. Stundum er sem sögumaður og lesandi sitji hlið við hlið í bíósal og fylgist með grunlausri sögupersónunni á tjaldinu.

Macabéa sjálf hefur unun af kvikmyndum og þá helst söngleikj-

34 Svo það fari ekki á milli mála setur Clarice Linspector nafn sitt í sviga fyrir aftan formálann og tekur fram að það sé „í raun og veru“ hún sem er höfundur bókarinnar. Það er reyndar ekki í eina skiptið sem nafni Clarice Linspector bregður fyrir í hjátextum, en undirskrift hennar rennur í gegnum „undirtitlana“, sjá nmgr. 20.

35 Þess má til gamans geta að *Stund stjórnunar* hefur verið aðlöguð að hvíta tjaldinu í samnefndri kvikmynd í leikstjórn Suzana Amaral, en þar er frásögnin af Macabéu sjálfri í forgrunni og ytri sagan af skapara hennar og sköpunarferlinu sett til hliðar. Kvikmyndagagnrýnandinn Pauline Kael fjallaði um kvikmyndina og virðist sjálf ekki meðvitað um þátt Rodrigos S.M. í bókinni sem myndin byggir á, í það minnsta minnst hún ekki á hann. En það er áhugavert hvernig Kael dregur fram samruna leikstjóra og sögupersónu: „Og að einhverju leyti vinnur Amaral innan úr húð viðfangs síns. Sagan tengist í margvíslegum þráðum lífi konu sem langaði í æsku að verða kvikmyndastjarna og hefur, eftir að hafa alið níu börn og skilið við eiginmann sinn til tuttugu ára, orðið að stjörnu í heimi kvikmynda [...]“ Í þessu fangar Kael (hvort sem það er meðvitað eða ómeðvitað) samband höfundar og sköpunarverks, sem liggur til grundvallar skáldsögu Linspector, og horfir um leið í gegnum innri höfund sögunnar og til raunhöfundarinnar, Clarice Linspector. Sjá Pauline Kael, *Hooked*, 270.

um og hrollvekjum, kvikmyndagreinum þar sem konan er gjarnan viðfang kynferðislegrar löngunar eða dauðaprár – eða hvort tveggja í senn, að minnsta kosti í þeirri síðarnefndu – sem vekur óhjákvæmlega spurningar um masókisma og sadomasókisma.³⁶ Þar að auki elur Macabéa með sér þrá um að verða kvikmyndastjarna – sem sýnir fram á vilja kvenpersónu karlkynshöfundar til sviðsetningar, hlutgervingar og jafnvel dauða. „Hið ráðandi karllega augnaráð varpar órum sínum á ímynd konunnar sem mótuð hefur verið eftir því. Hefðinni samkvæmt er konan sýningargripur, á hana er horft á sama tíma og hún er til sýnis.“³⁷ En konan stendur einnig sem „táknmynd „annars“ gagnvart sjálfri karlsins“ og er „bundin á klafa táknlega kerfisins þar sem karlinn getur, í krafti tungumálalegs valds, varpað hugarórum sínum og þráhyggjum á þögla ímynd konunnar sem enn er undirselð merkingu sem hún á sjálf engan þátt í að skapa“.³⁸ Eins og áður segir, þá lýsir sögumaður yfir ást sinni, sköpunarverkið kviknaði af ást við fyrstu sýn, en næfurþunn lína er á milli ástar og eyðileggingar í *Stund stjörnunnar* sem og í *Tímaþjófnum* eftir Steinunni Sigurðardóttur. Þau mörk eru meðal annars til umræðu í greininni „Á frátekna staðnum fyrir mig“ þar sem Alda Björk Valdimarsdóttir greinir *Tímaþjófinn* í ljósi sálgreiningar, og samkvæmt henni mætti tala um ödipíska þrá sem söguhetjan yfirfærir á ástmann sinn. „Hún er dæmd til þess að deyja en lætur sig dreyma um hið ómögulega, að setta lífið og dauðann, verða lifandi í dauðanum, eignast það sem hún girnist í dauðanum [...] Það gerir hún með hinni eilífu sameiningu dauðans og elskhugans.“³⁹ Í *Stund stjörnunnar* er Macabéa frá upphafi dæmd til að deyja en höfundur hennar lætur sig dreyma um að bjarga henni

36 Árið 1991 birti Linda Williams afar áhugaverða grein um klámmyndir í sambengi við hrollvekjur og „vasaklútamyndir“ sem varpar sérstaklega ljósi á framsetningu, birtingarmyndir og virkni kvenlíkamans, sem og líkamlegar og tilfinningalegar viðtökur áhorfandans, og birtist íslensk þýðing Guðrúnar Elsu Bragadóttur á þessari grein í *Ritinu* árið 2016. Sjá Linda Williams, „Líkamur kvikmyndanna, kyn, grein og ofgnótt“. Einnig er vert að benda á ákveðna vísun til þessara afbrigða lostans í einkennisstöfum sögumanns, Rodrigo S.M. – sem og jafnvel til höfundar hinnar alræmdu níttjándu aldar skáldsögu *Venus í þelsi*, sem sé Leopold von Sacher-Masoch. Marta Peixoto dregur þessa sadomasókísku skírskotun einnig stuttlega fram: „[...] (að gefnu þessu sambengi grimmdar er efritt að leiða ekki hugann að sadomasókismanum sem þessir einkennisstafir tákna stundum)“. Sjá Peixoto, 91.

37 Mulvey, „Sjónræn nautn og frásagnarkvikmyndin“, 334.

38 Sama heimild, 331.

39 Alda Björk Valdimarsdóttir, „Á frátekna staðnum fyrir mig. Ást og dauði í *Tímaþjófnum* í ljósi sálgreiningar“, 155.

og reynir jafnframt að sannfæra lesandann um það. Því að saman við drauminn um ástina og hamingjurík endalok tvinnast þráin um að „verða lifandi í dauðanum“ og eignast það sem *hann* girnist í dauðanum. Ekki sínum eigin dauða, heldur dauða sögupersónunnar sem hann elskar svo mjög.

Rodrigo virðist ekkert ráða við persónu sína, enda þótt hún sé auðsveip og undirgefin, líkt og leir í höndum hans. Sköpunarferli *Stundar stjörnumnar* kviknar af ást við fyrstu sýn og sýnir hugarástand karlkyns skapara sem er gagntekinn af sköpunarverki sínu – sem hefur ekki minnsta áhuga á honum, sem veit raunar ekki einu sinni af honum. Ást höfundarins er margvísleg. Greina má föðurlega ást, guðlega ást skaparans, brúðumeistarans og elskhugans, en þegar allt kemur til alls er hún óendurgöldin. Hún veit ekki af honum. „Ég verð að segja að stúlkan veit ekki af mér, ef hún vissi af mér þá hefði hún eitthvað að ákalla og það fæli í sér bjargræði. En ég er mjög meðvitaður um hana: í gegnum þessa ungu manneskju hrópa ég hrylling lífsins. Lífsins sem ég elska svo mjög“ (25). Höfundur Macabéu orðar hér hugmynd um sjálfan sig sem skapara og guð sem fylgist með Macabéu, óséður en þó yfir og allt um kring.⁴⁰ Í lýsingunni má einnig greina öllu skuggalegri mynd sem minnir jafnvel á gluggagægi eða eltihrelli, en í þessu einhliða ástarsambandi höfundar og persónu má greina góðvild, meðaumkun og samúð, sem og kvalalosta. Höfundur Macabéu segist vilja henni allt hið besta, hann kennir í brjósti um hana, hann elskar hana sem faðir og elskhugi í senn, en ákveðin togstreita felst í því að hann vill sömuleiðis sjá hana veslast upp, þjást og kveljast.

Macabéa er á vissan hátt aukapersóna í eigin lífi, leiksoppur ytri aflla, valdalaus með öllu og upp á náð og miskunn annarra komin,

40 Fleiri fræðimenn hafa túlkað þessa æðri stöðu sögumannsins í verki Rodrigues gagnvart sköpunarverki sínu, Macabéu, á forsendum samfélagsádeilu eða spegils sem varpar ljósi á, ögrar og rífur niður viðteknan hugmyndir um valdajafnvægi kynjanna, eða þannig að sögumaður sé tákmynd karlveldisins og Macabéa sé ekki aðeins tákmynd konunnar heldur hinna undirokuðu í heild sinni, bæði hvað varðar kyn, stöðu og stétt. En einnig í samhengi frásagnarfræði og bókmenntahefðarinnar. Til sumra slíkra greina er vísað í þessari grein, en hér skal viðurkenna ákveðnar hömlur sem stafa af vanþekkingu á tungumáli því sem mikill meirihluti fræðiskrifa um Clarice Lispector er skrifaður á, eða portúgölsku. Sjá t.d. Cynthia A. Sloan, „The Social and Textual Implications of the Creation of a Male Narrating Subject in Clarice Lispector’s „A hora da estrela““; Cinthya Torres, „On Poverty and the Representation of the Other in „The Hour of the Star“ by Clarice Lispector“; Maria José Somerlate Barbosa, „„A hora da estrela“ and „Um sopra de vida“: Parodies of Narrative Power“, og Marta Peixoto, *Passionate Fictions. Gender, Narrative, and Violence in Clarice Lispector*.

sér í lagi skapara síns: „Tilvist hennar er rýr. Já. En af hverju ætti ég að vera með samviskubit? Og reyna að losa mig við þá byrði að hafa í reynd ekkert gert til að hjálpa stúlkunni?“ (15). En hvað með lesandann? Gerir hann nokkuð til að hjálpa stúlkunni? Hann getur það varla en textinn knýr hann samt sem áður til að velta því fyrir sér, bregður spegli fyrir hann og spyr hann áleitinnar spurningar um hans eigin þátt í sköpun þessa verks, þessarar persónu, þessa (sögu)heims. Marta Peixoto veltir þessu fyrir sér í riti sínu *Passionate Fictions. Gender, Narrative, and Violence in Clarice Lispector* (1994): „Að lesa fórnarlambið, eins og að skrifa fórnarlambið, felur í sér táknræna þátttöku í áþjám lífs hennar. Sú þátttaka er tvöfalt óþægileg, tvöfalt tortryggileg, í hlutverkinu sem textinn ætlar lesandanum: samkennd sígur í þjáningu og aftenging í beitingu illvilja valds.“⁴¹

Lesandinn er ekki alltaf saklaus vegfarandi, sjónarvottur. Hann á virkan þátt í merkingarsköpun textans og í því ljósi skapar hann persónu Macabéu með Rodrigo S.M., og sjálfan sig líka, í samvinnu og samlífi við skáldverkið sjálft. En í tilfelli *Stundar stjörnunnar* er jafnvel um enn flóknara ferli að ræða þar sem gera má ráð fyrir tvöföldum innbyggðum lesanda, og tala má um „innra“ samband *söguþega* og Rodrigos og „ytra“ samband *lesanda* og söguhöfundar. Formgerð frásagnarinnar er slík að hinn eiginlegi lesandi verksins tvístrast á vissan hátt og þarf jafnvel að leika tveimur skjöldum. Annars vegar er það söguþegi skáldsögunnar innan skáldsögunnar, og hins vegar er það innbyggði lesandinn sem söguhöfundur ögrar og hvetur til mjög gagnrýnnar afstöðu. Þetta er afar margbrotið ferli og veltur vitaskuld á þeirri stöðu sem lesandi tekur sér þegar honum er kastað inn í söguheiminn:

„Gefum okkur (þrátt fyrir allt) að þegar skáldverk er lesið af nautn eigi sér stað einskonar ástarævintýri. Það sem gerist í ástarævintýri er að maður tekur ýmiskonar áhættu og maður veit ekki betur en maður skapi *sérheim* með Öðrum.“⁴² Þegar við stígum inn í skáldsögu þá göngum við inn í ákveðið samband, lesandinn lofar sjálfum sér í verkið, stendur með því í blíðu og stríðu þar til yfir lýkur. „Maður byrjar að hrærast í einhverju fersku elementu sem virðist bjóða uppá ótal möguleika. Og maður er alls ekki eins fastheldinn á sjálfsmynd

41 Peixoto, 97.

42 Ástráður Eysteinnsson, „Hefur maður ást á skáldskap?“, 455.

sína og ætla mætti. Þetta er vöfundarhús þrúarinnar.⁴³ Höfundurinn Rodrigo S.M. gengur inn í sjálfsmíðað vöfundarhús og tekur hinn tvöfalda innbyggða lesanda verksins með sér, og þannig verður til skringilegur ástarþríhyrningur, í senn skapandi og eyðileggjandi, sem grefur undan sjálfsmynd hans og knýr hann til að sjá heiminn öðrum augum. „Stundum fær lesandi ást á persónu í skáldverki og skilur ekki hvernig hann eigi að komast af án hennar. Aðrir telja sig nátengda vissum höfundum og upplifa sambandið við þá sem tveggja tal,“ segir Ástráður Eysteinnsson, en hæglega mætti skipta þarna út lesanda fyrir höfund, hvort sem það er innbyggður höfundur, sögu- maður eða jafnvel raunhöfundur, og kannski sérstaklega í *Stund stjörnunnar* þar sem Rodrigo er höfundur og persóna í verkinu og á sér raunar ekki stað án persónu sinnar, því um leið og hann skapar hana skapar hann sjálfan sig og að vissu leyti lesandann, sem lendir „í sérstökum tengslum, einskonar samlífi, symbíósu“ við þetta verk og við vitum „ekki betur en verkið hreinlega yrki okkur, vinni og virki í okkur einhverja skynjun eða tilfinningu sem annars hefði kannski alltaf legið í doða.“⁴⁴ Hér er gott að líta til þess að Líspector leyfir engum í þessu sambandi neina þægindastöðu, eins og Marta Peixoto bendir á og hún lýsir aðilum sem *dramatis personae*, líkt og við værum öll persónur og leikendur í harmleik sem við lesum og skrifum í senn, sem þátttakendur og viðtakendur, gerendur og þolendur.⁴⁵

Samkvæmt Ástráði mætti líta á lestur sem samband, í allra besta falli langt og farsælt ástarsamband, en jafnframt listgrein í sjálfu sér, rétt eins og listina að elska. Hann nefnir sérstaklega, í sambandi við það sem hann kallar erótískt bókmenntalíf, ástríðufullan lestur sem „er þá ekki fágúð og mannbætandi reynsla í þeim skilningi að maður líkt og leggi verkið inn á sinn húaníska reikning og sé víðsýnni og skilningsríkari fyrir vikið. Lestur er fremur, rétt eins og hvert annað skapandi viðvik, í senn ögrandi og tættandi, hann opnar bæði og einangrar.“⁴⁶

43 Sama heimild, 455.

44 Sama heimild, 454.

45 Peixoto, 97.

46 Sama heimild, 455.

Spákona, Marilyn Monroe og Stund stjörnunnar

Því á dauðastund verður manneskjan að skínandi kvikmyndastjörnu, það er dýrðarstund hvers og eins og hún kemur þegar þú heyrir hvínandi veinin líkt og kórsöng (20).

Sagan nær hámarki þegar Macabéa heimsækir spákonu sem segir henni sína eigin fjölskrúðugu ævisögu áður en hún sest yfir spil stúlkunnar. Sögumaður heldur áfram að skjóta sér inn á milli, en hér er líkt og völd hans yfir sköpunarverki sínu dvíni lítið eitt þegar spákonan er komin inn í myndina, nærri því eins og annar sögumaður í lífi Macabéu. En spáum í spilin: „Macabéa skipti stokknum með skjálfandi hendi: í fyrsta sinn á ævinni myndi hún eiga sér örlög. Madame Carlota (sprenging) var hápunktur í lífi hennar. Hér streymdi líf hennar allt í hringiðu og sogaðist inn í þessa stórkostlegu dömu sem glitrandi vangaliturinn léði slétta plastáferð“ (66).

Loksins átti Macabéa að eiga sér eitthvað annað en þá rýru tilvist sem skapari hennar bjó henni, nú voru örlög í spilunum, jafnvel merking í stað tilgangsleysis. En hún var þó nokkuð sáttt við lífið, enda hafði hún ósköp lítið velt því fyrir sér. Eins og skapari hennar orðar það: „Stúlkan vissi ekki að hún væri það sem hún var, rétt eins og hundur veit ekki að hann er hundur. Svo hún var ekki óhamingjusöm. Það eina sem hana langaði var að lifa“ (19). Það er ekki fyrir en einhver annar færir það í orð sem hulunni er svipt af lífi hennar: „Macabéa fölnaði: aldrei hafði henni komið til hugar að líf hennar væri svo slæmt“ (66).

En stuttu áður en spákonan varpar ljósi á líf stúlkunnar spyr hún hvort hún geti talað tæpitungulaust, hvort stúlkan sé hrædd við orð. Macabéa játar því og þar er enn hamrað á valdi tungumálsins yfir veruleikanum. „Maca, hins vegar, sagði aldrei setningar, fyrst og fremst vegna þess að hún var ekki ýkja málgefin persóna. Og svo vill til að hún hafði enga meðvitund um sjálfa sig og kvartaði alls ekki, hún hélt meira að segja að hún væri hamingjusöm“ (60). Enn og aftur er ljósi varpað á efniviðinn og enn fremur á hendur og hug þeirra sem færa heiminn í orð, á vald orðanna og þeirra sem taka þau sér til brúks. En um leið eru einnig dregin fram mjög sterk tengsl á milli tungumáls, sjónar og sköpunar í þessu verki sem grundvallast á því hvernig skaparinn sér heiminn og endurskapar hann og hvernig

sköpunarverkið veitir eða speglar ákveðna sýn á skapara sinn.

„Maddaman hittu naglann racleitt á höfuðið þegar kom að fortíð Macabéu, hún vissi meira að segja að hún hefði aldrei þekkt föður sinn og móður og verið alin upp af ættingja sem var eins og vonda stjúp móðirin. Macabéa var furðulostin yfir þessari opinberun: hingað til hafði hún trúað því að frænka hennar hefði veitt henni tilsögn í því augnamiði einu að gera hana að góðri stúlku“ (67). Maddaman dregur ekkert undan en eðli *málsins* samkvæmt hlýtur lesandi að draga í efa allt sem hún segir, jafnvel þótt Macabéa sjálf gleypi við því öllu. Ekki síst vegna þess að „list“ spákonunnar er gjarnan tekið með fyrirvara, en einnig vekur hin spegilsléttu plastáferð óhjákvæmilega hugmyndir um að hún sé fölsk. Macabéa er eftir allt saman mállaus og undirorpin valdi þeirra sem málið hafa. Og þegar spákonan hefur á vissan hátt endurskrifað upplifun Macabéu af eigin lífi, þá ljær hún henni öllu glæstari framtíð:

[...] líf þitt á eftir að umturnast! Og það sem meira er: það mun snarþvæst um leið og þú stígrar út úr þessu húsi! Þér á eftir að líða allt öðruvísi. Þú mátt vita það, litla blómið mitt, að meira að segja kærastinn þinn mun koma aftur og biðja þig að giftast sér, hann sér eftir öllu saman! Og yfirmaðurinn mun láta þig vita að hann hefur hugsað málið og ætlar ekki að reka þig! [...]

Og meira til! Þú átt eftir að eignast heilmikla peninga sem þér verða færðir að nóttu til af útlenskum manni. Þekkirðu einhvern útlending? (67)

Spákonan sparaði ekki fögru fyrirheitin, slíka spá yrðu flestallir fegnir að fá en um leið yrðu þeir fremur reiðir ef kærastinn léti síðan ekki sjá sig, enga atvinnu væri að fá og engir útlendingar færðu þeim pening að nóttu til. En spákonan sver að þetta sjái hún, hún myndi ekki ljúga að henni og til marks um það hafi hún spáð stúlkunni á undan snörpum dauðdaga. En vissulega hljómar þetta of gott til að vera satt.

Þannig að völvan var annaðhvort svona ægilega glámskyggn eða þá að hún hefur logið að Macabéu. Svo virðist sem greina megir í senn togstreitu og tengsl á milli spákonunnar og söguhöfundarinnar. Spákonan verður óvænt valdamikill aðili innan frásagnarinnar og þjónar sem *miðill* aristótelískra kennsla og hvarfa í skilningi klass-

ískrar frásagnarfræði, og eins og áður segir þá virðist sem hún dragi til sín völd Rodrigos S.M. yfir frásögninni – jafnvel þótt hún sé persóna í verki hans. Spádómurinn felur jafnframt í sér meðvitund um að ófyrirsjáanleiki spámennskunnar felist í því að skapa persónu í skáldsögu – maður veit ekki hvað af henni verður í sköpunarferlinu, eða í huga lesandans. Slík sköpunarverk öðlast þó visst frelsi – sem fylgir ákveðin áhætta. Hvorki sögumaður né spákonan virðast hafa fullt vald yfir því frelsi sem persónan Macabéa býr yfir – það er gjöf söguhöfundarins. Og Lispector, raunhöfundurinn, er líklega mjög meðvitað um að hún hefur ekki heldur fullt taumhald á þeim söguhöfundi sem hún skapar með verki sínu. Alltént opnar spákonan Macabéu sýn á eigið líf, gefur henni framtíð og endurskrifar sögu hennar. Kannski er það eingöngu til að hún geti selt henni eitthvað, kannski svo að Macabéa gangi glöð um dauðans dyr. En er spákonan kannski annars konar miðill hér og miðlar einfaldlega vilja skaparans? Kannski er það Rodrigo hér rétt í blálokinn sem ljáir henni sýn, drauma, von, framtíð ... og sviptir hana svo lífi. Það væri annaðhvort grimmilegt, kvalalosti sem skaparinn deilir þá með lesandanum, eða þá lygi sprottin af ást og meðaumkun. Kannski er það raunhöfundurinn, sú sem felur sig á bak við sögumanninn, eins og Pontiero segir.⁴⁷ Kannski er það einvörðungu til að ljá lífi Macabéu meiri merkingu í dauðanum, enn meiri áhrif í frásögninni, djúpstæðari harm.

Macabéa var svolítið ringluð og vissi ekki hvort hún færi yfir götuna því lífi hennar hafði þegar verið breytt. Og breytt með orðum – við höfum vitað frá tímum Móses að orðið er guðdómlegt. Meira að segja með því að fara yfir götuna var hún orðin önnur manneskja. Þunguð af framtíð. Hún fann innra með sér von jafn ofsafengna og þá verstu örvæntingu sem hún hafði fundið fyrir. Ef hún var ekki lengur hún sjálf þá væri sá missir í raun og veru ávinningur. Rétt eins og maður getur verið dæmdur til dauða, þá hafði spákonan dæmt henni líf. (70)

Það skiptir auðvitað ekki máli hvort spádómurinn sé fögur lygi, svik og prettir, eða síðasta svipuhöggið. Hann er sannleikur fyrir Macabéu, og í þessum kaldhæðnu örlögum kórónast harmleikur

47 Pontiero, 15.

hennar svo fullkomlega og kemur jafnvel aftan að lesandanum sem hrifist hefur með. Hann veit frá upphafi að harmleiknum getur ekki lokið nema á einn veg. Marta Peixoto bendir á að í verkum Lispector krefjist frásögnin fórnarlamb, rétt eins og fórnarlambið krefst frásagnar.⁴⁸ Hér má hafa í huga tilurð sögupersónunnar Macabéu, stúlku sem Rodrigo S.M. sér úti á götu, stúlku með brostin augu, stúlku sem krefst þess af honum að skrifa sig. Höfundur Macabéu fer ekkert í felur með það. Hann er í sömu sporum og lesandinn. Báðir þykjast þeir eða ímynda sér í það minnsta að þeir ætli að gera allt hvað þeir geta til að afstýra óumflýjanlegum dauðdaga Macabéu, en báðir þrá þeir einnig að sjá hann verða að veruleika. Þessi þrá getur orðið lostafengin og dauðinn orðið að kynferðislegri útrás. En skömmu fyrir (spá)dóm Macabéu segir höfundur hennar:

Ég hugsa um sköp Macabéu, mállaus en svo óvænt þakin þykkum og ríkulegum svörtum hárum – sköp hennar voru eini áþreifanlegi votturinn um að hún væri á lífi.

Hún bað ekki um neitt en sköp hennar gerðu sínar kröfur, líkt og sólblóm sem fæðist í gróf. (61)

Macabéa er hrein mey, bæði höfundur hennar og kærasti taka það sérstaklega fram og er það nokkuð veigamikið stef í frásögninni. Hér hugsar höfundurinn beinlínis um sköp sköpunarverksins, sem eru, öfugt við höfuð hennar, þakin ríkulegum hárum, og færir þau fyrir augu lesandans. Kynfæri hennar eru „mállaus“, rétt eins og hún sjálf, og það kynferðislega málleysi skírskotar jafnframt til kynbundins valds yfir tungumálinu. Rodrigo hefur þegar látið í ljós að persóna hans sé hrein mey og sköp hennar séu enn fremur ófær um að skapa líf; „eggjastokkar Macabéu voru skrælnaðir sem soðinn sveppur“ (50). En þrátt fyrir „málleysið“ krefjast sköp Macabéu einhvers sem hún kann ekki skil á né getur fært í orð. Eini votturinn um að hún sé í raun og veru á lífi birtist í dráttum skapara hennar sem líkamleg löngun, kynhvöt, náttúrulegur frumkraftur sem Rodrigo dregur fram sem frjósemistákn innan dauðatákns. Ást, kynhvöt og losti

48 Peixoto, 82.

renna saman við dauðaprá, í raun bæði hjá skaparanum og sköpunarverkinu: „Ætti ég að segja að hún var vitlaus í hermenn? Jæja, hún var það allavega. Í hvert sinn sem hún kom auga á einn slíkan þá velti hún fyrir sér, þannig að ánægjan hríslaðist um hana: mun hann drepa mig?“ (27). Þetta birtist einnig í áður nefndri ást Macabéu á hrollvekjum og söngleikjum, en henni „líkaði sérstaklega vel þegar konur voru hengdar eða skotnar í hjartað“ (49). Hér er gott að hafa í huga hversu hæglega má skipta sögumanninum út fyrir sögupersónu, skapara fyrir sköpunarverk, eins og hann sjálfur minnst á. Það er hann sjálfur sem ruglar þessum hvötum saman innra með henni, hann deilir þeim mögulega með henni og lesandanum líka. Skapar hann ekki þessa sögupersónu sem er jafn lifandi og hann sjálfur, líkt og guð almáttugur skapaði manneskjuna í eigin mynd?

Meyjarhaftið fær á sig aðra og aukna merkingu í þessu samhengi sem ákveðinn fjötur (alltént gegnum augnaráð sögumanns) þar sem Macabéa er hrein mey og enn fremur ófær um að skapa líf, sköp hennar eru hljóð líkt og sólblóm sem fæðist í gróf. Hér bráðna saman kynlíf og dauði, sköpun og endalok eru felld í eina mynd sem geymir dauðadóm persónunnar. Dauða sem ber að nærri því um leið og hún stígur út frá skapanorninni sem hefur gefið henni þrá, von og líf.

Dauðapráin birtist einnig í eina drauminum sem Macabéu sjálfri tekst að færa í orð: „– Veistu hvað mig langar mest af öllu í heiminum? Að vera kvikmyndastjarna. Ég fer bara í bíó á útborgunardegi. Ég vil heldur fara í lítil kvikmyndahús, það er ódýrara. Ég elska kvikmyndastjörnur. Vissir þú að Marylin var alveg bleik?“ (45).⁴⁹ Í draumi Macabéu um að verða kvikmyndastjarna má á vissan hátt greina kjarna dauðaprárinnar. En Marilyn Monroe er hálfgerður holdgervingur hins fallíska augnaráðs, sviðsetningar og sköpunar konunnar, eftirmynd og fyrirmynd í senn. Hún er eitt þekktasta kyntákn kvikmyndasögunnar og ein allra skærasta stjarnan, ekki

49 Það er forvitnilegt að Lispector, eða kannski er það Rodrigo, skuli stafsetja nafn Marilyn Monroe sem Marylin og draga þannig fram Maríunafnið – hina heilögu jómfúru og móður. Enn forvitnilegra er að fyrir þýðandi verksins á ensku, Giovanni Pontiero, virðist hafa túlkað það sem innsliáttarvillu, alltént leiðréttir hann nafn leikkonunnar, meðan Benjamin Moser, sem fylgir frumtextanum enn nánar eftir, kys að halda „rangri“ stafsetningu. Auðvitað hlýtur maður að velta fyrir sér hvaða skilning skuli leggja í þessa stafsetningu, hvort þetta sé í raun villa sem sloppið hafi hjá prófarkalestri eða viljaverk. En viljaverk hvers? Er þetta til marks um framburð Macabéu eða hennar eigin tilhneingingu til rangrar stafsetningar í starfi sínu sem ritari? En hún skrifar þó ekki verkið. Er það þá til marks um að Rodrigo sé mögulega jafn(ó)vígur á lyklaborðið og persóna sín?

eingöngu sem ímynd kvenlegrar fegurðar og leikkona, heldur var hún líka þekkt fyrir ótímabæran dauðdaga sinn, 37 ára að aldri. Einnig missti Marilyn fóstur og reyndist því á vissan hátt, líkt og Macabéa, ófær um að skapa líf. Draumur Macabéu um að verða kvikmynda-stjarna, að líkjast Marilyn Monroe, snýst ekki um frægð og frama, fegurð og glæsileika. Það er draumurinn um að deyja sem rennur saman við kynhvötina. Þetta birtist á magnaðan hátt þegar hún bregður sér á klósettið í vinnunni og setur á sig skærrauðan varalit til að ná þokkafullum áhrifum leikkonunnar: „Þegar hún var búin stóð hún og horfði í spegilinn á veruna sem horfði furðulostin á móti. Því í stað varalitar leit út fyrir að þykkt blóð hefði frussast af vörum hennar eftir kjaftshögg sem mölvaði tennur og sprengdi hold“ (53).

Dauði Macabéu hvín og veinar, kórsöngur hljómar, þegar hún stígur út á götuna fyrir utan hús spákonunnar, og „feiknarlegur sem flutningaskip keyrði Benzinn á hana (70)“. Hún er ekki sorgmædd, hún hefur nægan tíma til að átta sig á því hversu fínn bíll keyrir á hana. Að því leytinu hafði spákonan á vissan hátt rétt fyrir sér. Það var að rætast úr þessu. „Dagurinn í dag, hugsaði hún, dagurinn í dag er fyrsti dagur lífs míns: Ég fæddist“ (71). Á vissan hátt springur hún út, sólblómið sem fæddist í gróf lýkst upp í dauða sínum. Þetta er hennar stjórnustund. Hún verður sýnileg þar sem hún hniprar hún sig saman líkt og í fósturstillingu á götunni. „Og síðan – þar sem hún lá – sveif á hana makalaus og vot hamingja“ og „það var eitthvað svo nautnalegt við það hvernig hún hnipraði sig saman. Eða er það vegna þess að for-dauði líkist ofsalegum unaðskippum“ (74).

Er Rodrigo kannski bak við stýrið á þessum risavaxna Mercedes Benz? Er hann útlendingurinn sem spákonan spáði fyrir um að Macabéa yrði samstundis ástfanginn af? Eða er það lesandinn? Í því ljósi verður áreksturinn að ofsakenndum ástaratlotum höfundar og persónu, sem lýkur í senn með fullnægingu, fæðingu og dauða. Skapari Macabéu nýtur hér ásta með sköpunarverki sínu og drepur það um leið, áður en hann sjálfur „laumast út um bakdyrnar“.⁵⁰ Orðalagið gæti hæglega átt við um morðingja jafnt sem ástmann,

50 Hér er vísað til síðasta undirtíls skáldsögunnar (ef undirtítil skyldi kalla fremur en t.d. *blíðar-títil*, *bjátítil* eða *aukatítil*) sem hljómar á frummálinu, með hástöfum, þannig: SAÍDA DISCRETA PELA PORTA DOS FUNDOS og í enskri þýðingu Benjamins Moser: DISCREET EXIT THROUGH THE BACK DOOR.

höfundur Macabéu er hvorttveggja og hann hefur lokið sér af – og lætur sig hverfa, þó ekki orðalaust heldur með einkar jákvæðri kveðju:

Og nú – nú get ég ekkert gert nema kveikt mér í sígarettu og farið heim.

Guð, skyndilega man ég að við deyjum. En – en ég líka?!

Ekki gleyma því að nú er jarðarberjatíð.

Já.⁵¹ (77)

---

51 Það er ekki um að villast – hér lýkur skáldsögunni einmitt á sama orði og hún hefst, á orðinu sem sköpun alheimsins veltur á í upphafi. Það er varla hægt að líta framhjá textatengslunum við *Ulysses* eftir James Joyce, en þeirri skáldsögu lýkur einnig á þessu orði, því eina sem nauðsynlegt er að ein sameind tjái annari. Sjá James Joyce, *Ulysses*, 644.

HEIMILDIR

- Alda Björk Valdimarsdóttir, „Á frátekna staðnum fyrir mig. Ást og dauði í *Tímaþjófnum* í ljósi sálgreiningar“. *Ritið: Tímarit Hugvísindastofnunar*, 2 (2006): 143–162.
- Amaral, Suzana, *A hora da estrela*. Raiz Produções Cinematográficas, 1985.
- Ástráður Eysteinnsson, „Hefur maður ást á skáldskap? Vangaveltur um konuna í textanum“. *Umbrot. Bókmenntir og nútími*, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1999: 453–459.
- Barbosa, Maria José Somerlate, „*A hora da estrela* and *Um sopro de vida*: Parodies of Narrative Power“. *Cbasqui* 2 (1991): 116–121.
- Eliot, T.S., *Eyðilandíð*. Þýdd af Sverri Hólmarssyni. Reykjavík: Iðunn, 1990.
- Cixous, Hélène, *Reading with Clarice Lispector*. Þýdd af Verenu Andermatt Conley. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1990.
- Guðmundur S. Brynjólfsson, „Hagið yður að hætti förumanna“ – um tvíhyggjuna í ferðabókum Thors Vilhjálmssonar“. *Tímarit Máls og menningar* 3 (2015): 103–126.
- Helga Kress, „Dæmd til að hrekjast“. *Tímarit Máls og menningar* 1 (1988): 55–93.
- Jón Karl Helgason, *Sögusagnir. Þrjú tímamótaverk og einu betur*. Reykjavík: Dimma, 2020.
- Jakob Benediktsson, ritstj. *Hugtök og beiti í bókmenntafræði*. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2008.
- Joyce, James, *Ulysses. The Corrected Text*. Ritstj. Hans Walter Gabler, Wolfhard Steppé og Claus Melchior. New York: Vintage Books, 1986.
- Kael, Pauline, *Hooked. Film Writings 1985–1988*. London, New York: Marion Boyars, 1990.
- Klobucka, Anna, „Hélène Cixous and the Hour of Clarice Lispector“. *Substance* 73 (1994): 41–62.
- Lispector, Clarice, *Hour of the Star*. Þýdd af Benjamin Moser. London: Penguin, 2014.
- Lispector, Clarice, *The Hour of the Star*. Þýdd af Giovanni Pontiero. Manchester: Carcanet, 1992.
- Lispector, Clarice, *Near to the Wild Heart*. Þýdd af Alison Entrekin. London: Penguin, 2014.
- Moser, Benjamin, *Why This World. A Biography of Clarice Lispector*. London: Penguin, 2014.
- Mulvey, Laura, „Sjónræn nautn og frásagnarkvikmyndin“. Þýdd af Heiðu Jóhannsdóttur. *Áfangar í kvikmyndafræðum*, ritstj. Guðni Elísson, Reykjavík: Forlagið, 2003: 330–341.
- Peixoto, Marta, *Passionate Fictions. Gender, Narrative, and Violence in Clarice Lispector*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.
- Pontiero, Giovanni, „Testament of Experience. Some Reflections on Clarice Lispector’s Last Narrative „A Hora Da Estrela““. *Ibero-amerikanisches Archiv*, 1 (1984): 13–22.

- Sloan, Cynthia A., „The Social and Textual Implications of the Creation of a Male Narrating Subject in Clarice Lispector’s „A hora da estrela““. *Luso-Brazilian Review* 1 (2001): 89–102.
- Stockwell, Cory, „Lispector, the Time of the Veil“. *CR: The New Centennial Review* 3 (2012): 245–268.
- Torres, Cinthya, „On Poverty and the Representation of the Other in „The Hour of the Star“ by Clarice Lispector“. *INTI* 85/86 (2017): 193–203. <https://www.jstor.org/stable/45129667>.
- Tóibín, Colm, „A Passion for the Void“, inngangur að *The Hour of the Star* eftir Clarice Lispector. London: Penguin, 2014: vii–xii.
- Williams, Linda, „Líkamar kvikmyndanna, kyn, grein og ofgnótt“. *Ritið* (2) 2016: 151–176.
- Woolf, Virginia, *Sérherbergji. Þýdd af Helgu Kress*. Reykjavík: Svart á hvítu, 1983.

ÚTDRÁTTUR

Laumast út um bakdyrnar
Höfundur og sköpulag konunnar í
A hora da estrela eftir Clarice Lispector

Í þessari grein er tekist á við síðasta skáldverkið sem brasilíski rithöfundurinn Clarice Lispector birti á meðan hún lifði, *A hora da estrela*, eða *Stund stjörnunnar*. Margbrotið skáldverk, þó smátt sé í sniðum, sem kalla mætti sjálflýsandi skáldsögu, sjálf sögu eða „sögusögn“ sem tekst beinlínis á við eigin tilurð. Þetta er saga af sögu, því að eitt helsta sköpunarverk Lispector er sögumaðurinn Rodrigo S.M. sem gerist höfundur og skapar persónuna Macabéu og um leið sjálfan sig. Því mætti jafnvel tala um eins konar sköpunarsögu. Bókin segir einum þræði frá sambandi höfundar og sköpunarverks, skapara og persónu, og veltir upp flóknum og áleitnum spurningum um sköpunarferlið, skáldskapinn og hina hliðina á speglinum; veruleikann, samfélagið, heiminn. Þetta er saga sem fjallar með beinum hætti um skáldskap og varpar töfrandi ljósi á ást og sköpun, líf og dauða, veruleika og sköpunarverk. Hún varpar sérstöku ljósi á þau ýmsu frásagnarsvið sem skáldsagan er ofin úr, þar sem mörkin á milli þeirra eru dregin inn í skáldskapinn sjálfan og raunhöfundur, innbyggður höfundur, söguhetja og lesandi rekast á og renna nánast saman. Í grundvallaratriðum er um að ræða verk sem skrifað er af kvenhöfundi og fjallar um karlhöfund sem skapar kvenpersónu um leið og hann skapar sjálfan sig svo að úr verður forvitnilegt ástarsamband sem hrífur lesandann með sér. Hér verður rýnt í „karlhöfundinn“ innan sögunnar og sköpun söguhetjunnar, kvenpersónu; ferli sem um margt einkennist af sambandi ástar og eyðileggingar og verður enn flóknara en ella þegar lesandinn er dreginn inn í það ásamt raunhöfundinum, Clarice Lispector.

Lykilord: Clarice Lispector, *Hour of the Star*, brasilískar bókmenntir, sjálf sögur, bókmenntagreining

Abstract

A Discreet Exit Through the Back Door
The Author and the Creation of Woman in Clarice
Lispector's *A hora da estrela*

This paper deals with the last work of fiction, written by Brazilian author Clarice Lispector in her lifetime, *A hora da estrela*, or *Hour of the Star*. A complex work of fiction, though small in size, which might be termed a metafictional novel, a self-conscious narrative, or a story of a story which addresses directly its own creation. This is a story of a story, for one of Lispector's main creations is the narrator Rodrigo S.M. who becomes the author, creates the character of Macebêa and at the same time himself. Therefore, one could even talk about a kind of Genesis. The book revolves in part around the relationship between the author and creation, creator and character, and raises complex and persistent questions about the creative process, fiction and the other side of the mirror; reality, society, the world. This is a story that deals directly with fiction, casting a magical light on love and creation, life and death, reality and creativity. It casts a special light on the various levels of narrative on which the novel is built, where the boundaries between levels are drawn into the fiction themselves, where the author, implied author, protagonist and reader collide and nearly merge. At heart it is a work written by a female author about a male author who creates a female character at the same time as he creates himself. This article examines the "male author" within the story and the creation of the protagonist, a female character; a process marked by the relationship between love and destruction, which is further complicated when the reader is drawn into that relationship along with the real-life author, Clarice Lispector.

Keywords: Clarice Lispector, *Hour of the Star*, Brazilian literature, meta-fiction, literary analysis